

Jesu li grafiti umjetnost ili vandalizam? Oslikavanje ili ispisivanje parola na pročeljima mnogi smatraju dijelom urbanog identiteta grada, ali istovremeno se mnogi se kunu da se radi uništavanju imovine, djelovanju koje k tome još ohrabruje adolescente na devijantno ponašanje. Iako pravi ulični umjetnici ne žele da ih se trpa u isti koš sa onima koji po zidovima ispisuju političke, navijačke poruke ili kakve druge besmislice, i jedne i druge za slučaj da ih uhvate čeka prekršajna, moguće i kaznena prijava ako je fasada znatnije oštećena ili ako ispisana poruka poziva na mržnju. Jedan 15-godišnjak je, međutim, zbog pisanja po zidovima u Šibeniku osuđen na osam godina zatvora!

Riječ je o Tomislavu Eraku, danas 90-godišnjem umirovljenom profesoru povijesti. Bilo je to za vrijeme Drugog svjetskog rata. Talijani su u travnju 1941. godine okupirali Šibenik, a Erak je tada pohađao Učiteljsku školu u Šibeniku, koja se nalazila na mjestu sadašnje benzinske postaje na Vanjskom, sve dok 1. ožujka 1942. godine nije uhićen. On i grupa prijatelja bačeni su u tamnicu su jer su po zidovima ispisivali parole protiv Italije – ‘Doli Italija’ i ‘Doli Duce’.

- Kad su Talijani došli, htjeli su brzo nametnuti svoju vlast, talijanski jezik u javnu upravu i škole. Sve su to radili na jedan nama nerazumljiv i vrlo nasilan način. Dovedi su učitelje iz Italije, koji nisu znali ni riječi hrvatskog jezika. I tako su stvorili otpor među omladinom u mojoj školi – započinje svoju priču šibenski buntovnik Erak.

U Šibeniku je poneko tada i znao pokoju riječ talijanskog, ali to nisu bili đaci. Oni nisu znali ni jednu riječ. Strana vlast, jezik i kultura, uz nasilne fašističke metode, od početka nisu dobro prihvaćeni.

‘Prisiljavali da pozdravljaju fašističkim pozdravom’

- Svako jutro i svaku večer su uz limenu glazbu na središnjem trgu Poljani dizali i spuštali talijansku zastavu. Prisiljavali su ljude da stoje mirno i da pozdravljaju fašističkim pozdravom. To je bilo nemoguće. Ljudi su bježali glavom bez obzira čim bi vidjeli da ide glazba. Poljana je zato za dizanja i spuštanja zastave bila potpuna prazna, a oni su onda doveli tu policiju, opkolili bi ljude da ne pobjegnu i natjerali ih na Poljanu – opisuje Erak okupaciju.

U Šibeniku se polako već organizirao otpor, a u njemu su sudjelovali i učenici. Erak je imao tada 15 godina, pa se njegova pobuna i pobuna njegovih kolega manifestirala markiranjem ili picavanjem satova talijanskog jezika.

- Pobjegli bi jednostavno iz škole. Raspoloženje u omladini je uvijek bilo protiv onog koji ti nešto nameće. Kao i danas. Omladina je protiv onoga tko nešto nameće ili ograničava. Nije bitan toliko politički smjer koliko prkos. Mi smo u školi organizirali, po noći smo izlazili vani i pisali po zidovima parole. Međutim, bilo je to vrijeme sve snažnijeg i organiziranijeg otpora, pa je fašistički teror odgovarao sve brutalnije. Trajalo je suđenje Radi Končaru i Splićanima koji su strijeljani na Šubićevcu. U Šibeniku je tada bio smješten fašistički Specijalni sud za Dalmaciju, tako da su njihova policija, karabinjeri i špijuni bili posvuda. Talijanska policija istraživala je te grafite i našli su jednu ženu koja je prepoznala jednog iz naše grupe. I tako su nas razotkrili – sjeća se Erak.

Uhitili su ga u nedjelju 1. ožujka 1942. godine. Zajedno s trojicom prijatelja imao je sastanak u šumici izvan grada, gdje su u jednoj suhozidnoj ogradi čitali letak partizanskog pokreta, o organizaciji otpora i zločinima talijanskih fašista i njemačkih nacista.

- Okružili su nas i uperili puške u nas. Nije bilo izlaza. Bilo je njih stotinu vojnika i policajaca. Tri dana su nas tuki i ispitivali u policiji, pa su nas prebacili u sudsku zgradu, gdje smo čekali

suđenje. Pitalo nas je najbanalnije stvari, a svaki put kad si nešto rekao ili nisi rekao, udari te. Obično su ispitivala njih dva ili tri, pa su se izmjenjivali. Meni nije bilo ništa ozbiljnije, ali jednom je bio ozbiljno oštećen bubreg – priča Erak.

U svibnju su ih osudili. Njih trojica su zbog pisanja grafita dobili po osam godina zatvora, a četvrti, koji je bio najstariji, bio je označen kao vođa skupine i dobio je 24 godine. Osudili su ih zbog protudržavne djelatnosti, a dokaz je bio letak koji su našli kod njih i nekoliko puščanih metaka pronađenih u bunji kraj koje su se okupljali, a s kojima nisu imali ništa. Ukrkali su ih u brod, zajedno s grupom Splicićana koja je bila suđena zajedno s Radom Končarom, a koji su izbjegli strijeljanje. Odveli ih prvo u Kopar, pa u Firencu, a na koncu u zatvor u Perugiu, gdje su dočekali kapitulaciju Italije. Iako je većina zatvora po kapitulaciji bila raspuštena, a zatvorenici pušteni, Perugia je bila slabije sreće. Zato što je pokret otpora u zatvoru napravio pobunu, razoružao stražare i preuzeo zatvor.

- Dva dana smo držali te stražare i pregovarali. Fašistička vlast je pala, ali neki su crnokošuljaši ostali. Ti Crni fesovi su opkolili zatvor, uokolo su stavili mitraljeska gnijezda i na koncu smo se morali predati. Bojali smo se da će nam suditi zbog popune, ali došli su Nijemci i opremili nas vlakom u koncentracijski logor Dachau – kaže Erak i tu počinje priča koje se uistinu ne želi sjećati.

U svaki vagon su ih ugurali tri puta više nego ih je moglo stati. Vozili su se šest dana. Ni jednom im nisu dali jesti, a vlak se zaustavljao samo kad bi bilo bombardiranje. Željeznička pruga ih je odvela u samo središte logora.

- Otvore vrata i tuku bičevima. Los, los, schnell, schnell... Svi na dezinfekciju i dezinsekciju. Ostavili su nas gole čekati njihovu logorašku zebra odjeću. U baraci nas bilo 500 – 600. S jedne i druge strane bile su stalaže, ne kreveti, na tri kata, a bilo nas je toliko da si mogao ležati samo na boku. Nije bilo mjesta da se okreneš na leđa. Sve je bilo sračunato tako da te izmuči, da oboliš i da nestaneš. Nisam u Dachau vidio kako su ljudi umirali, ali oboljele su odveli. Tko se nije mogao ustati na prozivci, ubacili bi ga na kolica i odveli. U bolnicu ili na likvidiranje, ne znam. Ali svako jutro nas je bilo sve manje i manje. Bilo prilično hladno, netko je još imao jaketu, ali zebra odijelo je bilo toliko tanko, a dobio si klompe, holandske drvene, noge su nam bile ranjene, a smrzavao si se, a ako tko se žalio odveli bi ga – sjeća se Tomislav Erak.

To je sreća? Iz Dachaua u Buchenwald

Imao je , kaže, sreće da je logor Dachau bio pretrpan, pa su ih nakon 20 dana stočnim vagonima odveli u Buchenwald, veliki logor kraj Weimara, gdje je bila smještena nacistička vojna industrija i gdje su logoraše koristili kao besplatnu radnu snagu. Buchenwald je bio zapravo grad baraka, sa 60 tisuća 'stanovnika'.

- To nije bio logor za uništavanje, nego radni logor. Nije bilo plinskih komora, ali osam peći za kremiranje je neprestalno gorilo. Znali smo, jer je to bilo u krugu logora. Mogli ste vidjeti.

Krematorij je izdaleka izgledao kao baraka, ali unutra su bile te peći i stalno je izlazio taj dim i smrad izgorenog mesa – sjeća se strahota šibenski 'grafiter'.

U logoru je bio dobro organiziran pokret otpora. Bio je međunarodnog karaktera, a predvodili su ga Nijemci.

- Mnogi misle da su svi Nijemci bili za Hitlera. Ali nije bilo tako. Mnogo je bilo Nijemaca antifašista i mnogo ih je bilo u Buchevaldu zatvoreno, tisuće. Skupa s Nijemcima smo napravili tu organizaciju. Njemačka uprava nije se puno dirala u organizaciju života unutar logora. Njih je samo interesirao broj, prebrojavanje ujutro i navečer. Oko Buchevalda su bile tvornice, trebali su im besplatni radnici, a unutarnja uprava nije bila toliko važna. Prije su bili mnogi kriminalci na vlasti, ali onda su ih ovi politički likvidirali. Svaka baraka je imala svog šefa, a i policija je bila logorska – objašnjava Erak ustroj logora.

Ovdje nije bilo sustavnog ubijanja logoraša, ali zbog teškog rada, batina, bolesti, iznemoglosti, gladi... logoraši su svaki dan umirali, čuvari su ih ubijali kako je kome palo na pamet... Kroz logor je prošlo 245.000 'radnika', od kojih su je 56.545 spaljeno u pećima.

- Dogadalo se za vrijeme bonace da se dim spusti među barake. Zamislite taj dim pun čestica ljudskog mesa. Mnogi su zbog toga psihički stradali – kaže Erak.

Na SS-ovce je jurišao Ive Juraga iz Murtera

On je jedno vrijeme radio kao čistač u baraki i svako jutro je iznosio mrtve ispred barake. Masovno se umiralo. U njegovoj baraci br. 59 bilo ih je oko 700, a umrle su zamijenjivali novopridošli. Logor Buchenwald je bio grad u kojem je bilo stručnjaka svih profila, pa su tako elektrotehničari konstruirali radio stanicu. Bili su u kontaktu sa saveznicima koji su polako napredovali kroz Njemačku. U Buchenwald su masovno pristizali logoraši evakuirani iz drugih logora, na putu prema Bavarskoj, gdje su se nacisti još dobro držali.

- U daljini su se danima vidjeli bljeskovi i čule prigušene detonacije. Radijski smo Morseovom abecedom razmjenjivali poruke s Pattonovom tenkovskom armijom. Upozoravali smo ih da nas nastoje sve evakuirati, da nas ubijaju i molili ih da požure, a oni su odgovorili samo 'izdržite, činimo sve što možemo'. Ali ne, Amerikanci su išli naokolo. Mogli su doći dva dana prije, pa bi pet tisuća ljudi, koji su umrli od gladi kad je prestala stizati ikakva hrana, ostalo živo. Kao i 6.000 koje su Nijemci 10. travnja išli evakuirati pa ih pobili. Ostalo je pet – šest stotina SS-ovaca. Oni su već počeli bježati. Imali smo naoružanu internacionalnu četvu i 11. travnja napravili smo juriš. Ja nisam bio u toj četi, ali jurišao je naš Ive Juraga iz Murtera. Neki SS-ovci su dezertirali, pobjegli, neki su poginuli u borbi, a neki se predali. Mi smo ih zarobili 120. Njih 50 smo sudili i strijeljali, a 70 predali Amerikancima. Kako sam sve to preživio? Jednostavno. Imao sam sreće i našao se među 21.000 logoraša koji su dočekali Amerikance. Da nije tako, ne bih vam sad ovo pričao – prisjeća se Erak.

Erak nije čekao organizirani prevoz. On i jedan Bosanac zaputili su se pješke u Drezden, a od tamo vlakom za Prag, preko Budimpešte do Subotice, pa za Rijeku, gdje se ukrcao u na trabakul pun električnog materijala i s njim u Šibenik. Imao je tada 19 godina. Za dva mjeseca vratio je 40 kilograma koje je u logoru izgubio i krenuo ponovno u školu. Nastavio je treći razred gimnazije, koji je prekinuo zbog talijanskog uhićenja. Stanovao je u Zagrebu, u đlačkom pa studenstkom domu. Poslije rata na radnim akcijama zajedno s omladinom iz čitave Jugoslavije išao je na radne akcije, gradio autocestu Zagreb – Beograd, i onu Šamac Sarajevo. Nakon pomne provjere su ga primili u partiju, ali ubrzo se zbog slobodarskog duha ponovno našao na udaru državnog aparata. Ovaj put ga nisu zatvorili nego – izbacili iz Partije.

Takav je Šibenik. Uvijek svjestan i rodoljuban. A nikad ekstreman

- Je, prošli smo što smo prošli, ali i dalje smo bili mladi. Te 1948. imao samo samo 22 godine, pa smo se na radnim akcijama bavljali više nego je to partija odobravalala. Ja i neki iz zagrebačke gimnazije zajedno s Vojvođanima smo na svoju ruku organizirali zabave. Bili su u jeku sukobi oko Informbiroa, oko Staljina, a nas su ptužili nas da nismo dovoljno budni – sjeća

se i smije Erak.

Zbog svega što je prošao ne žali. Niti očekuje ničiju samilost ni pohvalu. Za svoju pobunu protiv Musolinija i talijanske okupacije i patnji zatvora i logora, dobio je određeno priznanje. Za četiri godine zatvorskog i logorskog staža u radnu knjižicu su mu upisali osam godina, stan u Crvenom neboderu dobio je kao i svi drugi prosvjetni radnici, a u mirovinu je išao sa 35 godina staža i 55 godina starosti, kako su tada svi išli. Želja mu je tek da se ne zaboravi što je Šibenik prošao kroz svoju povijest.

- Zaboravilo se jako brzo što se događalo i što smo prošli između 1941. i '45. Zaboravlja se još brže što je bilo od 1991. do '95. Ovaj rat što je bio nedavno, uskoro se više neće ni spominjati, a to iskorištavaju ekstremi. Ne štujemo dovoljno i ne pamtimo naše žrtve, a Šibenčani su uvijek bili tako gdje je trebalo biti. U Drugom svjetskom ratu samo na Sutjesci je poginulo 1362 Šibenčana, 1362 mladića i djevojke od 16 do 25 godina starosti, od ukupno deset tisuća tadašnjih stanovnika grada (Sutjeska – sudionici i poginuli). A kad su 1943. s drugim partizanskim jedinicama Šibenčani oslobodili grad, bile su tek tri osvetničke žrtve, a 1945. ni toliko. Ni Informbiro '48. nije odnio žrtve, Hrvatsko proljeće '71. još manje. Jedan profesor je tada zbog hrvatskog nacionalizma kažnjen tako što je degradiran u tajnika škole. I u Domovinskom ratu šibenska 113. brigada obranila je Dalmaciju i bila je prva svuda gdje je trebalo, a po ulicama grada nije ostavljala leševe civila niti su se oficiri JNA izbacivali iz stanova. Takav je Šibenik. Uvijek je bio svjestan i rodoljuban. A nikad ekstreman. Uvijek tolerantan. To je njegova veličina. To ne umanjuje našu ljubav prema domovini. Upravo obratno, to nas čini jačim i boljim i zato se uvijek kući vraćamo kao pobjednici – kaže Erak.

Na koncu ni najmanje ne žali što je te noći u veljači 1942. godine na zidu napisao 'Doli Duce' i 'Doli Italija'. Od devet drugova koji su te noći bili u akciji Talijani su uhitili četvoricu, koji su se hrabro držali i nisu odali ostatak ekipe. Njih četvoricu su odveli u zatvor i koncentracijske logore, a petorica koja su ostala na slobodi otišla su u partizane. Iz logora su se svi vratili živi, a iz partizana samo jedan!

- Jesu li nas spasili kad su nas poslali u Dachau i Buchenwald? – pita se danas Tomislav Erak.

Pa ti sad šaraj po zidovima.

Autor: Hrvoslav Pavić

Preuzeto s portala: tris.com.hr